

тики і обідають там найбільше. Але якраз там, а головню між соціалістами, розвивається найбільш успішний спротив. Поміж урядами, які найбільше реагують проти нетолеранції совєтської політики, знаходяться робітничі уряди Бритийської Спільноти, як напр. Бевін за Велику Британію, містер Еватт за Австралію і містер Фразер за Нову Зеландію. Та й американські лідери робітників, що знають і цінують американські особисті вольности, ведуть велику боротьбу, щоби не допустити комуністів до інфільтрації і до контролю в їх робітничих організаціях. Іншими словами з поміж народів, що мали свободу, совєтській програмі протиставляється найсиль-

ніше ті, що найблище зіткнулися з їхніми методами, не зважаючи на те, що вони належать до класу пролетаріату, якому совєтська програма обіцяє найбільш користи.

Можна вважати певним, що, якщо американський нарід краще зрозуміє все значіння совєтської системи, так тоді відродиться в ній дух, що заставляв його предків жертвувати своє життя, свої маєтки і свою святу честь за те, щоби забезпечити свої особисті вольности.

Ми мусимо діяти в припущенні, що совєтська програма, навіть якби на ній настоювати, не буде мати успіху мирною дорогою.

Проф. Віктор Петров

Християнство й сучасність

Минає два роки з того часу, як скінчилась друга світова війна, тотальна, жорстока й згубна, одна із найбільш руйнуючих, що їй подібної вже не було в Європі кілька останніх століть.

В руїнах лишилися лежати міста, в пустелі обернено великі простори. Однаково в цілій Європі, з півдня на північ і з заходу на схід, в Англії, Франції, Німеччині, Україні... Лондон, Берлін, Париж, Варшава, Київ... Міста стали привидами Апокаліпсиса. Купи цегли замість будинків. Кризь вікна церковних стін видко сяяву неба. Ми живемо у руїнах міст.

Та не тільки міст. Ми живемо на руїнах ідеологій.

Бо війна 1939—1945 рр. була не лише війною імперіалізмів. Вона була війною в першій мірі ідеологій далеко більше, як яканебудь інша війна. Це була війна двох світів: демократичний світ змагався з націонал-соціалістичним. Якщо вже першу світову війну, 1914—1918 рр., означувано як війну за високі здобутки цивілізації, демократично-пацифістські ідеали поступу й свободи, право, мораль, людяність — проти „гунів і варварів“, проти брутального, насильницького і неморального „прусацтва“, то це ще виразніше розкрилось в цій другій війні.

Передо мною лежить книжка в другому виданні з 1922 року, яка відбиває настрої Німеччини після воєнної поразки 1918 р. і носить назву „Німецький геній“, з вступним словом Рудольва Ейкена. Автор першої статті в цій книжці про „німецьку культуру“, проф. др. Георг Штайнгавзен, намагався спростувати ці твердження. Він робив спроби відкинути їх і ствердити їх безпідставність. Він писав, що всі ці закиди й обвинувачення, звернені проти німців, все це лише „жалюгідне загострення суперечностей“, мовляв, наслідок „знецінювання німецького в романському, англосаксонському й слов'янському світі“. „Зневага німецького є давній історичний інвентар“, твердив професор Г. Штайнгавзен, „давня нехоть до німецького у народів“. Насправді „справа йде про глибоку суперечність народів і культур“ [стор. 5].

Це була та духовна їжа, що нею годували професори німецький народ в перші роки після Версайського миру і що дала свої плоди. Нею годований виріс в ці роки націонал-соціалізм, і якщо про першу світову війну 1914—18 років і можна якоюсь мірою сказати, що її

ведено, щоби „зламати політичну і господарську силу Німеччини“, то націонал-соціалізм, прийшовши до влади, зробив усе, щоби жаден з закидів, обернених за першої світової війни проти Німеччини, не був безпідставний в другій світовій війні.

Було б невірно і навіть небезпечно, коли б сенс цієї другої світової війни було зведено до тлумачення її, як війни „англосаксонського і слов'янського світу“ проти „германізму“. Мусимо визнати, що ця війна була війною не проти германізму як такого, але насамперед проти націонал-соціалізму.

Це не була війна германізму й слов'янізму, англосаксонського й германського світів; це була війна за світоглядову долю світу. І якщо на карту й була поставлена життєва доля окремих народів, питання їх дальшого існування, то це було похідне явище: воно постало не само собою і не само з себе, не як наслідок боротьби народів, а як практичний і теоретичний висновок, що послідовно впливав з основ націонал-соціалістичної доктрини.

Тим-то, коли ми говоримо про війну 1939—45 років, що вона була найбільш руйнівною з усіх, які знає людство в Європі в період після XIII—XVIII ст., то цим ми хочемо вказати на руйніницьку силу ідеологій нашого часу. Війна, яку вів націонал-соціалізм, була війною його ідеології проти народів, ідеологічною і протинародною війною. Народи були інертні, вони йшли воювати без внутрішнього запалу, без жадного ентузіазму.

Евген Коген, видавець „Франкфуртських зошитів, — журналу культури й політики“, в зошиті за травень 1946, II, в статті „Німецький народ і націонал-соціалізм“, на її початку і наприкінці пише:

„Коли Адольф Гітлер 1. вересня 1939 р. ранком в 5 год. наказав німецькому народові марширувати, він марширував. Правда, не в захопленні, але слухняно. Не захоплено, а слухняно, — це формула, яка відображає ставлення народу до режиму в час безпосередньо перед війною [стор. 62] „Втретє протягом трьох генерацій ішов німецький нарід в бій. Сини, батьки, діди — марширували кризь історію. Про захоплення, як 1870 або 1914 р., у людей 1939 р. не могло бути жодної мови. Навпаки: вони були сповнені темного передчуття, і частина їх слідувала лише проти волі. Але всі вони ли-

шилися слухняними: всі вони були ладні взяти рушниці, тримати гранати, сісти в панцерники або зійти на літаки — здійснювачі жахливої ідеї — ідеї Третього Райху“ [с. 70].

Закон режиму — закон доктрини був могутніший за людей; він був дужчий за звичайний людський закон, за закон людяности, навіть якщо справа йшла тільки про людське, надто людське, про людську несталість і слабкість, про сповнену ваганнями і сумнівами, властиву людям хиткість.

Вище ми висунули тезу про руйнівний характер наших сучасних ідеологій. Про їх вибухову, нищівну силу. Говорючи це, ми мали на увазі, тоталітаризм, у формі нацизму-фашизму, як рівнож і у формі большевизму, як провідну ідеологічну доктрину 20—30 років ХХ ст. Однак ні нацизм, як доктрина, ні війна 39—45 рр., яку розпочав і вів німецький націонал-соціалізм протягом шістьох років проти цілого світу, не були чимсь виключним або особливим. І війна і доктрина були послідовним висновком з усього попереднього розвитку, кульмінаційним пунктом, завершувальною ланкою в процесі, що точився довгий час перед тим. Євангелія націонал-соціалізму, єфрейторська книга „Моя боротьба“, не впала з неба; вона прийшла, як одкровення, хоч автор і посилався блюзнірсько на Провидіння.

Коло ідей виробилося в ХУІІ ст., розквітло в вік просвіти в ХУІІІ ст., скристалізувалось в ХІХ ст. і на решті, в своєму демонічному аспекті, в своєму руйнівницькому втіленні, знайшло для себе завершення в націонал-соціалізмі. Що таке націонал-соціалізм в своїй ідеологічній істоті? Др. Алоїс Вендль, професор філософії Мюнхенського університету, відповідаючи на це питання в своїй брошурі: „Дух і дух часу двох генерацій“, зауважує; „Третій Райх виріс з чисто негативних стимулів: з протесту проти Версая й проти республіки, проти кризи й безробіття, з антисемітських, антиклерикальних і антихристиянських афектів, з ворожости до духа й вільного від моралі прагнення до влади, що саме в свою чергу повстало з невдач і враженого почуття вартости“ [с. 16 ор. цит.].

Отже, що таке націонал-соціалізм? Реакція на Версаль? Так, але це не все. Німецький регіоналізм в його прагненні підкорити собі світ? Так, але й це не все. Імперіалізм, доведений до своїх остаточних висновків? Усе це є в націонал-соціалізмі, хоч і не тут ми знайдемо пояснення нацизму в його істоті.

Разом з тим було б наївно і неслухно з нашого боку, коли б ми звели все до вказівки на те, що ватажки націонал-соціалістичного руху були життєвими невдахами, які намагалися компенсувати почуття своєї індивідуальної меншевартости ідеями своєї вищої расової обраности, прагненням знищити й підкорити собі світ. За остаточний час ввійшло в моду посилатися на пато-психологію і пара-психологію. Свого часу в подібний спосіб Іп. Ген пояснював природу французької революції.

Знов же не можна все звести до расизму, до концепцій, розвинених Георгом Коссіною і Гансом Гюнтером про нордійчиків і про підлеглий нижче-расовий субстрат. Або утотожнювати нацизм з погано перетравленим ніцшеанством, вченням Ніцше про над-людину, поставлену своєю „волею до влади“ по той бік добра й зла. Усе це окремі й часткові деталі, тоді як справа йде про ціле. Не про нацизм, як явище локальне, обмежене хронологічними рамками свого 12-ти літнього існування, а про цілу епоху, що в ній нацизм становить завершувальний про-

дукт, момент розкладу доби. Доба агонізувала і націонал-соціалізм — це ковульсійний спазм агонії доби.

Ми не маємо змоги в даному контексті розгорнути цю тезу в усій повноті її обсягу; мусимо обговорити її лише в аспекті основної, поставленої нами в наголовку теми: християнство й сучасність. Відомо, що доба Нового Часу проблеми взаємин церкви, дежави і ідеології розв'язувала в спосіб відокремлення держави й ідеології від церкви. Ідея секуляризації держави й ідеології була провідною ідеєю всього Нового Часу, починаючи з часів Ренесансу. Заперечуючи церкву, як суспільний заклад в її суспільній функції секуляризована держава не заперечувала, однак, існування церкви в її приватній сфері. Релігію трактовано як суто приватну справу, як особисту справу кожного окремого громадянина. Партикуляризація церкви стала керівною тенденцією доби. З позицій релятивістичних і плюралістичних проклямована була свобода віровизнання.

Усунувши релігію із змісту державного життя, позбавивши церкву її впливу на державу, лібералізм поза цим не втручався у внутрішні справи церкви. Конституція стверджувала право індивіда на свободу свого сумління. Боротьба з церквою, відокремленою від держави, була перенесена в область боротьби за сумління індивіда. В суспільній ідеології панували індіферентизм, раціоналізм, критицизм і скепсис.

Переходові формули, компромісове узгодження, парламентарна практика, розв'язання, що мали половинчастий характер, — були властивою ознакою лібералізму ХІХ ст. і початку ХХ ст. Націонал-соціалізм, прийшовши до влади взяв на себе завдання завершити те, що лишилось незавершеним в лібералізмі. Змагаючись проти лібералізму, нацизм одкидає двоїсте ставлення лібералізму до релігії. Він доходить до кінця. Він волею заперечити церкву не лише в її суспільно-державній, але і в приватній сфері.

Це заперечення, поруч з суспільною формою релігії, також і приватних її форм, відповідало тому, що нацизм, як тоталітарна система, всупереч провідним тенденціям попереднього етапу доби, не визнавав більше права приватної особи на свободу сумління. Приватність особи була заперечена. Нацизм не припускав приватної самодостатності особи. Для нацизму існував не індивід, а лише держава. Кожен індивід був лише ланкою цілого.

На попередньому етапі справа йшла про відокремлення держави й ідеології від церкви; на даному про цілковите поглинення державою церкви. Власне це більше: не так поглинення державою церкви, а про заступлення церкви державою. Держава переймала на себе ролі й вагу церкви: фюрер, — голова держави, виступав як провісник Провидіння. В особі фюрера нацизм претендував на абсолютність свого визнання.

Аж прийшло до зламу. Націонал-соціалізм поконано на болі бою мілітарною силою. Його технічну і матеріальну перевагу зламано технікою і матерією. Він розпався як Третій Райх. Та не тільки як Третій Райх. Він розпався як концепція розв'язки відношення держави, із цілим її складним адміністраційно-політичним комплексом, до сумління і переконання кожного окремого індивіда. І на руїнах націонал-соціалізму ми обсервуем зараз могутній поворот людства до християнської думки. Доказом перемога політичних партій із християнським підложжям.

Однак постає питання, чи не є все це лише тимчасове явище, випадковий результат побідної кон'юнктури, як вона склалася на сьогодні в політичному житті Європи, чи може це є свідчення про якісь глибші зрушення, зу-

мовлені далекосяглими зсувами в усій суспільно-духовій сучасності? Якщо перемогу християнських партій розглядати, як виключно партлментарську в умовах повороту Європи знов до засад ліберального конституціоналізму, то розуміється, кожне парламентарське розв'язання є нетривке й нестале; воно релятивістичне й плюральне. Сьогодні Бідо заступив Гуена, через пів-року чи рік знов Гуен або ж Морис Торес можуть загупити Бідо. Разом з тим, за формулами парламентарських взаємин, більшість голосів, відданих християнським партіям означала б ніщо інше, як перемогу парламентарного центру з більшим або меншим відхиленням вправо.

Усе це відносне й умовне. Та певне, поза цим, що перемога християнських партій означає щось інше. Вона має, так би мовити, позапарламентарний резонанс. Вона є одним з змінних симптомів того, що ми вступаємо нині в іншу еру ніж та, яка тривала досі і в якій нацизм становив один з найбільш яскравих кінцевих завершувальних етапів цілої доби.

Фашизм репрезентував собою тенденцію переходу від ліберальних форм взаємин між релігією й секуляризованою державою до поглинення державою релігії, до тотального заперечення церкви з боку держави. Супроти цього, перемога християнських партій на виборах означала б, що народні маси, відходячи від обох форм, розв'язання взаємин церкви й держави, ліберального й фашистського, воліють повернути релігії суспільне значіння. Вони прагнуть не арелігійної держави, а релігійної, не безрелігійних основ суспільного ладу, а організації суспільства на релігійних засадах. Ідеї приватного сумління протистає, в усій принциповій послідовності, ідея суспільно-організованого сумління релігійної особистості.

Ці зрушення, що в області суспільного життя лише починають позначатися, далеко виразніше виступають в області ідеології, зокрема — що особливо характерно в області природознавчих і математичних наук. Однаково, чи справа йде про фізику, чи про астрономію, або космологію, про біологію, антропологію, математику, т. д.

Лібералізм проклямував секуляризацію наук. Націонал-соціалізм зробив дальший крок. Він утотожив секуляризовану науку з расизмом. Він визнавав лише німецьку фізику, німецьку хемію, німецьку астрономію і т. д. Наш час проголосує поворот до церковно-теологічних основ науки. Не завжди прямо і не завжди остаточно, але завжди в тому самому напрямкові.

Цей поворот до релігії й церкви не мав би вирішального й принципового значення, коли б він стався внаслідок зубоження сучасної науки, її знесилення й її слабкості, або ж внаслідок чисто зовнішнього й примушеного компромісу. XIX-те століття робило спробу дійти до компромісового розв'язання колізії між секуляризованою наукою й церквою. Видатні учені, які були вірними людьми і кліриками, які були свідками переможного впливу секуляризованої науки, намагалися якось примирити науку й церкву, обійти труднощі, раціонально пояснити ірраціональне. Встановити, скажімо, згоду між біблією і геологією, знайти співвідношення між днями створення світу, як про це розповідається в біблії, й геологічними епохами, між біблійним переказом про потоп і науковими даними про льодовики і т. д.

І на сьогодні ми є свідками зовсім іншого. Мова йде не про релігійність або про нерелігійність окремих учених, як давніше, Ома, Максвелла, Менделєєва або Павлова, не про індивідуальну релігійність ученого і не про те, щоб побудувати релігію на засадах просвітництва, ствердити компромісове розв'язання колізії, а про зовсім щось інше. Про колосальний злам в науці. Про те, що

всі науки, вся ідеологія, уся наша доба в цілому повертає до засад, які протягом століть, починаючи з Ренесансу, заперечував Новий Час.

Наша сучасність одвертається від ідей Нового Часу. Наша сучасність в цілому обсязі повертається до ідей і принципів, що їх плекало давніше людство, поки воно не стало на ґрунт і позиції механічного раціоналізму. Так накреслюється поворот до християнсько-церковних, професійних основ суспільного життя, проти чого протягом століть змагався Новий Час. До цього привів імманентний розвиток наук.

Але криються в цьому й причини соціологічні. Розрив між технікою і етикою, страх перед руйнівними силами техніки, визначили свідомість сучасної людини. Ще ніколи розкриток техніки не досягав такого високого рівня, як за наших часів. Життя й разом з тим особливо, засоби знищення механізовано й машинізовано, як ніколи досі. Ми знаємо це з власного досвіду якнайкраще!...

Розвиток техніки надто явно випередив розвиток морального становища людини, етичний, біологічний і соціальний розвиток людства. Між технічною людиною, з одного боку, і між духовою людиною з другого, стався розрив. Якщо досі недостатність свого природно-біологічного розвитку людство компенсувало на рахунок розвиненої техніки, то воно нічого не зробило для того, щоб гарантувати свій духовий розвиток.

В духовому відношенні модерна людина мінімально відрізняється від палеолітичної людини. Здійснення завдання розвинути техніку, виявилось для людства історично далеко простішим, легшим і досяжнішим, ніж це можна було собі уявити. Починаючи від палеоліту, людина всі свої зусилля, все своє вміння приклала до того, щоб розвинути свої технічні здібності й спочатку відокремити себе від природного світу, а тоді опанувати ним. І вона досягла цього. Вона розвинулася технічно і в цей спосіб протиставила себе тваринному світові, як світові в істоті своїй а-технічному. За останні два століття людство опанувало послідовно паровою енергією, електричною й, нарешті за наших днів, атомовою. Воно стоїть нині на порозі технічного розкриття деміургічної тайни природи, але чи стало воно від того кращим або щасливішим?

Технічно мало розвинена або нерозвинена людина дуже легко й швидко стає технічно розвиненою людиною. Людина з примусу протягом кількох місяців стає водієм машин. Вчорашній „мисливець за черепами“ сьогодні сидить за кермом літака або веде авто. Шоферські курси з успіхом заступили потребу університів. Але технічно змінюючись, людина етично лишається незмінною. Події останніх років довели це якраз. Людство опинилося на краю безодні. Технічно всевладне, воно виявило свою етичну неміч, свою моральну безсилість улаштувати соціальний лад, забезпечити мирне співжиття людей і народів.

Людство відчуває страх перед загрозою катастрофи, що могла б бути для нього остаточною. Страх перед руйнівними силами техніки й машини сповнює сьогодні людство.

Де вихід з цього глухого кута, в який нині зайшло людство? В машиноборстві, в руйнації техніки, в протесті проти технічного розвитку й проти технізації людини, в запереченні розуму й розвитку, як такого? Невже ж вихід полягав би в тому, щоб знищити міста, спалити бібліотеки, заборонити книжки, закрити університети, ліквідувати науку і учених, обернути письменників і науковців на чорнородів і, може, побоюючись волі раціональної думки, карати на горло кожну людину, що навчилася писати й читати? Досі це робилось лише по-часті, в засто-

суванні до певних категорій людей і книжок, учених або думок, що йшли в розріз з урядово ствердженими, але хто зна, чи не стане це явище тотальним? Уряди й окремі люди [головно ті, що не мають чистого сумління] сповнені страху, а страх є сліпий!

Техніка — а-етична. Ми звикли за останні століття, що весь комплекс політичних, соціальних, пізнавальних проблем розв'язується на базі техніки, за допомогою технічних збудутків, в наслідок індустріалізації господарств. Машина упосереднює наше пізнання, нашу соціальну і господарську акцію. Людина-творець машин — опинилася сама в залежності від машини.

І тепер перед нею стоїть життєва проблема звільнитись від влади машини, знайти інші джерела пізнання, розкрити в собі творчі сили, ще могутніші, ще всевладніші, ніж сили технічні. Справа йде не про технічне протиставлення людини природньому світу, а про духове.

Не про фізичне і матеріальне опанування його, але про духове.

Віра горами рухає. Це ніяка фраза. Це той шлях, що його пропонують людству християнство й церква. Людина майже нічого не зробила, щоб розкрити свої духові сили. До розкриття деміургічної тайни природи людина підійшла раціонально і фізично. Вона зігнорувала ірраціональні шляхи. Вона зігнорувала чудо. Людину, як пророка. Святість.

Лише два століття знадобилося модерному людству, щоб ствердити свій деміургізм на знегованих шляхах техніки й раціоналізму. Ствердити свій деміургізм і з жахом упевнитись, що воно стоїть перед загрозою катастрофи. Перез загрозою власного самознищення.

І тепер людство мусить сказати: Не механічна кавзальність, а чудо. Не техніка, а віра.

Християнський шлях церкви.

В. КОСАРЕНКО-КОСАРЕВИЧ

Українці і жи́ди

(ЛИСТ ДО ПРОФ. ДР. КАРЛЯ РАТ'ЄНСА)

Проф. Др. Карль Рат'єнс (Carl Ratjens) є гоноровим професором гамбургського університету і співпрацівником Weltwirtschaftliches Institut в Гамбурзі. Від географії й геології через археологію перейшов до орієнталістики та став знавцем світової господарки. Науковий „глобетроттер“ та світовий громадянин, із великими зв'язками по цілому світі. З автором листа лучить його блище знакомство із концентраційного табору в Саксенгаузен. За згодою адресата подаємо в скороченні лист В. Косаренка-Косаревича, що трактує важливу справу українсько-жидівських відносин.

Редакція.

Високоповажаний
і Дорогий Пане Товаришу!

Щиро Вам дякую за Вашу, написану Вами перед чверть століттям, лектуру „Жи́ди в Абісинії“, яку Ви мені дали на дорогу. Я саме знайшов там багато вартісних тверджень, до яких деякі події із старо-української історії стоять у задивляючій аналогії. А тому, що ці події лягли в основу дальшого рózвою історичних процесів на сході Європи і знання їх улегшує правильне розуміння також сучасних східньо-європейських історичних перемін, то вони заслуговують на це, щоби ними блище зайнятися.

В Вашій книжці розповідається про легенду, в якій абісинський королівський рід мав би походити від жидівського короля Саломона — тим, що із його подружа з королевою Саба виводиться батько абісинської королівської династії, Менелік I. Ця цілком згідна із біблією частина легенди доповнюється ще окремим переказом, згідно з яким Менелік мав бути висланий до свого батька в Єрусалим, де він вкрав кивот завіта і втік з ним назад до Абісинії.

Коли я читав про цей легендарний переказ із жидівсько-абісинської історії, про який ще раніше я знав із інших джерел, мимоволі мусіла прийти мені на думку зацікавлюючо подібна подія із української минувшини, яка вже є не легендарною, але історично дійсною. А саме:

Володар старо-української Руської Держави, київський великий князь Юрій Долгорукий, підчас свого панування в Суздалі, столиці північної провінції Руської Держави, мав сина із тамошньою Половчанкою, якого назвав іменем Андрій Долгорукий і віддав під опіку і виховання його матері. Коли Юрій Долгорукий став київським великим князем, велів він своєму синові, що тимчасом виріс, Андрієві приїхати до Києва, щоби там хлопець міг відповідно виховуватись та запізнатись із життям княжого двору і великого міста, як це стало на евентуального наслідника претолу. Але виррослому в дикій монгольській півночі і вихованому в її примітивному дусі молодому Андрієві став цілий високо-культурний і високо-цівілізований українсько-руський південь так чужим, а витончене